

ELS DIALECTES CATALANS I EL DESENVOLUPAMENT DE LA DIALECTOLOGIA A CATALUNYA DURANT EL SEGLE XIX

1. INTRODUCCIÓ

La dialectologia, com a disciplina que estudia la variació en el llenguatge en termes de distribució geogràfica dels parlants, va prendre volada a Europa fa més d'un segle com a resultat de l'interès d'alguns lingüistes històrics a observar l'expansió dels canvis fonètics al llarg de determinades àrees, especialment les rurals. La metodologia emprada per dur a terme aquestes observacions es basava en l'aplec de dades dialectals —especialment de tipus fonètic, però també de tipus lèxic i morfològic—, a través d'enquestes o qüestionaris. Aquestes dades, després de ser transcrites i sistematitzades, eren objecte de publicació en forma de monografies dialectals o d'atles lingüístics.

A Alemanya, per posar un exemple, es dugueren a terme, a partir de la segona meitat del segle XIX, les primeres recopilacions de dades a partir d'enquestes dialectals.¹ El 1873, L. Liebich va adreçar un qüestionari als mestres de les escoles primàries amb la finalitat de recopilar informació sobre la fonètica i la gramàtica de les àrees germanoparlants d'Alsàcia.² Aquest treball constituí el prolegomen de la tasca de recerca dialectal duta a terme per Georg Wenker, que emprà novament qüestionaris tramesos a mestres d'escola, els resultats dels quals començaren a editar-se el 1891 en forma de mapes. Cal destacar també la monografia de Winteler

1. S'obvien altres treballs premonitoris, com ara la gramàtica de Johann Andreas Schmeller (*Die Mundarten Bayerns, grammatisch dargestellt*), que incloïa un primer microatles lingüístic amb una classificació incipient dels dialectes de Baviera.

2. Aquests estudis, a cavall entre la dialectologia i la lingüística general, i immersos encara en l'ambient dels neogramàtics, que preconitzaven la universalitat i l'absolutisme de les lleis fonètiques, van rebre el suport complementari d'altres treballs, com ara el llibre d'Eduard Sievers, *Grünzüge der Lautphysiologie*, que va consolidar les bases científiques de la fonètica.

(*Die Kerenzer Mundart des Kantons Glarus*) dedicada a la varietat parlada en el cantó de Glarus, que esdevingué el model d'altres treballs basats en l'estudi del dialecte d'una sola localitat.

Paral·lelament en el temps,³ a França, Jean Pierre Rousselot examinà les diferències que tenien lloc en l'ús lingüístic d'una família de Cellefrouin (*Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*). Aquest estudi, a més de refutar implícitament els principis dels neogramàtics, va posar, al seu torn, les bases de la fonètica experimental. D'altra banda, Jules Gilliéron, que havia publicat el 1880 un atlas lingüístic amb els resultats recollits en 25 localitats de l'àrea de parla francesa de Suïssa (*Patois de la commune de Vionnaz*), va emprendre l'*Atlas linguistique de la France*, esperonat per l'article de Gaston Paris (1888), que instava a dur a terme una descripció sistemàtica dels dialectes locals, amenaçats per la pressió implacable del francès estàndard. La metodologia de Gilliéron es basava, a diferència de la de Wenker, en enquestes *in situ*, que va dur a terme el seu col·laborador Edmond Edmont. D'altra banda, Gilliéron fou el pioner a convertir la dialectologia en matèria docent. Ell mateix n'exercí aquest ensenyament de 1883 a 1926 a l'École des Hautes Études de París.

Aquesta és una síntesi, excessivament superficial, de la tasca dialectològica⁴ que es començà a perfilar al segle XIX a Alemanya i a França,⁵ dos països propers per tradició filològica a Catalunya. Amb aquests referents, l'objectiu d'aquest treball és fer un succint recorregut pels diversos treballs, desenvolupats durant aquest període, que fixen el seu interès en els dialectes catalans. A més d'agrupar les diferents aportacions per àmbits d'estudi, es prenen també en consideració algunes de les reflexions que sorgeixen a l'entorn de la llengua i dels dialectes.

3. Cal esmentar també l'enquesta iniciada el 1808 per Charles Coquebert de Montbret, la finalitat de la qual era consignar en un mapa les fronteres entre el francès i cadascuna de les altres llengües que es parlaven en territori francès. El mètode emprat, que consistí en la tramesa per correspondència del text de la «Paràbola del fill pròdig» perquè fos traduït, ha estat aplicat diverses vegades en l'àmbit de la recerca dialectològica. Així, el 1857, Magin Pers y Ramona, dins la *Historia de la lengua y de la literatura catalana des de su origen hasta nuestros días*, presentava la traducció de la paràbola del fill pròdig «en todas las lenguas y dialectos que se hablan hoy en Península» (285-308) per demostrar «la identidad de formas que todos ellos tienen»: català, valencià, mallorquí, maonès, eivissenc, andalús, rossellonès, per demostrar que «no son patois informes [...] sino idiomas perfectos» (343).

4. Vegeu POP (1950: xxxi-xliv) per a una exposició més completa dels diferents treballs dialectals que s'anaren elaborant a Europa en el marc de la geografia lingüística.

5. Cal destacar també els treballs d'aquestes característiques que desenvoluparen contemporàniament a Itàlia i a Suïssa Ascoli i Gauchat, respectivament.

2. LA DIALECTOLOGIA A CATALUNYA DURANT EL SEGLE XIX

En el breu apartat destinat a presentar l'inici dels estudis filològics en el domini català abans del 1900, Pop (1950: 340) indica que els promotors dels primers estudis de caràcter filològic a Catalunya van ser Manuel Milà i Fontanals, Josep Balari i Juvany i Marià Aguiló, i, pel que fa a la Catalunya del Nord, Julià Bernat Alart; i afegeix (1950: 341) que no és fins al segle xx que els estudis dialectals en el marc del català adopten progressivament un caràcter científic.⁶

És indubtable que els personatges esmentats impulsaren, a diferents nivells, el desenvolupament dels estudis filològics a Catalunya. La referència, però, als treballs de caràcter dialectal desenvolupats al llarg del segle xix permetrà d'ampliar aquesta llista de noms amb d'altres que modelaren la incipient dialectologia catalana fins a convertir-la —ja en el segle xx— en geografia lingüística, tot adaptant —poc o molt— els mètodes que s'havien desenvolupat en altres països europeus un segle abans.

A Catalunya, l'estudi dels dialectes es troba, en un primer moment, integrat en l'àmbit d'altres disciplines lingüístiques, especialment en la lexicografia, en la gramàtica i en l'ortografia. Altres consideracions —de característiques diverses— que giren a l'entorn dels dialectes es poden trobar en obres especialitzades, com ara en diccionaris geogràfics, llibres de viatges o epistolaris. Per raons d'espai, i perquè de manera indirecta altres estudiosos⁷ han examinat la contribució de les varietats dialectals en el marc de les obres lexicogràfiques, ortogràfiques i gramaticals, aquest treball se centra exclusivament en les primeres temptatives d'estudi de la variació lingüística, que es basen, a causa de l'afany romàntic que impregna el segle xix, en la recopilació sistemàtica de materials folklòrics, especialment a través d'excursions realitzades a diverses contrades de Catalunya. Aquest repàs inclou també treballs premonitoris i els primers estudis de descripció dialectal, que atenyen en aquest període un nivell científic considerable.

6. Malgrat la referència a aquesta data, POP (1950) omet —sorprenentment—, fins i tot en l'apartat que fa referència a les enquestes dialectals, les tasques dialectològiques desenvolupades per Antoni M. Alcover al començament del segle xx.

7. Cal recordar les aportacions de COLÓN & SOBERANAS (1985), SOLÀ (1991), RICO & SOLÀ (1991; 1995), SEGARRA (1985) i MASSOT (1985), entre d'altres, que han analitzat l'abast d'alguns d'aquests materials. En una altra avinentesa s'examinaran de manera particularitzada els nombrosos diccionaris, ortografies i gramàtiques dialectals editats durant el segle xix.

2.1. Reflexions a l'entorn de la llengua i dels dialectes

L'aproximació teòrica i pràctica a la realitat dels dialectes porta implícita, durant el segle XIX, la referència a tres problemàtiques: la consideració del català com a llengua o com a dialecte, la posició de la llengua catalana en relació amb les altres llengües romàniques i la polèmica que sorgí arran de la identificació del català —i en especial del valencià— amb el llemosí.

Aquestes temàtiques afloren amb certa freqüència en alguns treballs de la segona meitat del segle XIX. Així, a més dels estudis de caràcter dialectal de Milà i Fontanals (vegeu l'apartat 2.3), Tomàs Forteza, bon coneixedor de l'obra gramatical de Diez (*Gramática comparada de les llengües romanes*) i ben conegut per la seva *Gramática Mallorquina*, que esdevingué *Gramática de la Lengua Catalana* quan Alcover l'edità el 1915,⁸ publica altres treballs breus on s'insinuen amb més o menys força aspectes relacionats amb la descripció dialectal. El 1867, Forteza, a *Observaciones generales sobre la lengua materna* («Museo Balear», III, 95-107, 295-307, 409-418),⁹ es fa ressò dels comentaris de Milà i Fontanals, que es retrobaran a Rubió i Lluch, en relació amb l'oposició entre llengua i dialecte pel que fa al català. Forteza fa una definició prou aproximada dels dialectes, i els redueix a meres diferències accidentals que es produeixen en el marc d'una mateixa llengua. Fa també una llista de les divergències principals de tipus fonètic i morfològic —en relació amb l'article, els clítics pronominals i la flexió verbal— que es manifesten en els quatre dialectes principals de la llengua catalana —el català, el mallorquí, el valencià i el rossellonès. Vint anys més tard, el 1887, Forteza publica una sèrie d'articles titulats *Reflexions gramaticals* («Museo Balear», 201-213; 698-712),¹⁰ que es basen en la seva *Gramática*, encara incompleta. En aquest treball Forteza tracta algunes qüestions gramaticals especialment lligades amb aspectes ortogràfics,¹¹ com ara la plasmació gràfica de les lletres *h* i *r*, i indica, en aquest darrer cas, l'evolució fonètica i el comportament dialectal que té aquesta consonant, especialment en mallorquí.

Antoni Rubió i Lluch, destacat historiador i reputat home de lletres, contri-

8. Vegeu-ne el pròleg d'A. M. Alcover.

9. N'hi ha una versió en català a «La Veu del Montserrat», X (1887), 187, 211, 227; XI (1888), 28, 43, 52, 66.

10. Reproduïts a «La Veu del Montserrat», X (1887), 187-188, 211-212, 227-228 i XI (1888), 28-29, 43-44, 52-53, 66-67.

11. El 1892, Forteza reprèn l'examen d'altres aspectes ortogràfics a *Una cuestión de gramática catalana*, en un article publicat a «La Vanguardia» el 26 d'octubre de 1892.

buí, el 1889, amb el seu article *Un cop d'ull sobre el passat i el present de la llengua catalana* («Revista Catalana» I, gener, 6-10; març, 97-102; abril, 145-153) a establir una distinció clara entre els conceptes de llengua i de dialecte. Rubió i Lluch afirma que el català no pot ser denominat dialecte si aquest terme adopta, allunyant-se del seu origen etimològic, una connotació pejorativa i inferior al concepte d'idioma. Rubió al·ludeix, bo i desestimant-lo, el terme 'llemosí', emprat amb freqüència per designar «la llengua comuna dels catalans, valencians, mallorquins i rossellonesos», i perfila una divisió dialectal del català fonamentada en tres varietats principals, que compten «amb certes diferències no essencials, degudes sobretot a estranyes ingerències, y altres vegades al aïllament»; es tracta del valencià, del mallorquí i del rossellonès. A més, la seva proposta reflecteix la divisió dialectal catalana proposada per Milà i Fontanals —en relació amb el català oriental i amb el català occidental— que, com és ben sabut, es basa en la pronúncia de les vocals àtones. A aquestes varietats, hi afegeix també l'alguerès, del qual, partint ara dels treballs de Toda —vegeu l'apartat 2.3—, destaca les principals característiques fòniques i morfològiques, i afirma, prenent en consideració la proposta del cònsol tarragoní i de Milà i Fontanals (vegeu *La llengua catalana a Sardenya*), que l'alguerès «en rigor es lo del Panadès y camp de Tarragona, d'ahont son procedents aquelles [fa referència a les colònies catalanes que s'establiren a l'Alguer], però alterat ab alguns italianismes». Continuant la seva valoració dels dialectes, el mallorquí, la varietat més arcaica de totes, destaca per la seva singularitat, provocada pel seu aïllament. Rubió i Lluch el divideix en cinc subdialectes: «lo solle-rich, lo pollensí, lo menorquí y lo ibicençh, además de les variants del plá de Mallorca». Del valencià, Rubió en destaca algunes característiques rellevants en relació amb la fonètica i amb la morfologia. Finalment, del rossellonès afirma que és el dialecte més alterat de tots, «perque la centralisació ha sigut sempre més dura á França que a Espanya, y la obra de absorció lingüística, conseqüència inevitable de la aneixió, molt més llesta y aniquiladora». Al·ludeix també als treballs de Justí Prepatx¹² de Perpinyà, i ofereix una visió fatalista del futur del rossellonès. Amb tot, Rubió i Lluch, per damunt de les diferències dialectals, propugna un altre tema recurrent de l'època: la unitat de la llengua catalana.

D'altra banda, és ben coneguda la identificació entre llemosí i valencià, la qual cosa es reflecteix sovint en obres lexicogràfiques i gramaticals.¹³ Altres treballs, de caràcter més general, identifiquen el llemosí amb el mallorquí.¹⁴ A més de les con-

12. En relació amb els treballs de Prepatx, vegeu nota 16.

13. Vegeu RAFANELL (1991) en relació amb el paper desenvolupat pel llemosinisme a València.

14. Per posar un exemple, ja el 1854, Fernando Weyler y Laviña, en la seva *Topografía físico-médica de las islas Baleares y en particular de la de Mallorca* (Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert),

sideracions apuntades per Tomàs Forteza i Antoni Rubió i Lluch, s'alcen nombroses veus que refusen la consideració del català com a dialecte o la seva identificació amb el llemosí.¹⁵ I encara, sense allunyar-se de les temàtiques apuntades, Juan Bru Sanclément, que serà esmentat novament en fer referència al desenvolupament dels treballs dialectals de tipus folklòric, és contundent en les seves *Notas de bibliografía lingüística catalana* («Revista gallega», La Corunya, 1/8/15.v.1898: 3-5), publicades gairebé a les acaballes de segle. En aquest treball, després de fer un breu repàs de la producció bibliogràfica catalana des del segle XVI fins al 1898, rebutja «aquellos que con supina ignorancia, ó mala fé notoria, todavía llaman *dialecto* á la lengua catalana».

Amb aquest rerefons ideològic, i com a disciplina independent o semidependent, la recerca dialectològica a Catalunya es comença a perfilar en treballs que tenen l'objectiu d'aplegar qualsevol manifestació de la cultura popular, i és a les darreries del segle que comencen a despuntar els primers treballs dialectals orientats a la descripció més o menys sistemàtica d'una varietat dialectal determinada. Com a entitat dependent, l'estudi dels dialectes catalans es troba inclòs indirectament en treballs relacionats amb la lexicografia, la gramàtica o l'ortografia. En el marc dels compendis lexicogràfics, tenen també interès dialectal alguns repertoris fraseològics,¹⁶ que no sempre adopten l'estructura de glossari i que algun cop estan integrats en diccionaris.

---

afirma: «entiendo el dialecto mallorquin, un poco cambiado en cada isla, pero com el catalan y el valenciano, con quienes tienen grandes analogías, es hijo de la lengua lemosina».

15. En aquest sentit, són prou representatius els mots extrets d'una carta que Rubió i Lluch adreçà a Pasqual Boronat i Barrachina l'1 de novembre de 1894: «En Menendez Pelayo esclafeix en llargues rialles, quant sent parlar del llemosí. Jo no sé perquè li molesta tan parlar ó escriure en català, ó reconèixer que'l dialecte valencià, lo mateix que'l nostre desagradable y pobre barceloní, es una alteració mes o menys afortunada de la llengua mare catalana, que á exa terra portaren els conqueridors» —vegeu CHINER GIMENO (1995: 192-193).

16. Només per citar-ne alguns, pel que fa a la fraseologia balear, cal destacar l'obra manuscrita de la segona meitat del segle XIX, *Refrans, Ditxos i Modismos Mallorquin*, de B[artomeu] M[arroig] M[esquida], les «Frases, dichos y refranes», de Damián Boatella i Matías Bosch (que aparegué publicat el 1889, dins l'*Enseñanza práctica del castellano en las Baleares*, 215-250, 6a ed., Palma: P. J. Gelabert), i en especial l'estudi lèxic *Mostra de Diccionari Mallorquí: anar, dur i fer*, que, el 1881, Alcover presentà al certamen convocat pel setmanari *L'Ignorància*. Aquest treball seminèdit, atès que es publicà a la *Gramàtica de la Llengua Catalana* de Tomàs Forteza la part destinada a examinar el gènere dels substantius *amor, color i olor*, consisteix en un recull d'unes 3000 locucions i frases fetes que els verbs *anar, dur i fer* poden formar quan es combinen amb altres elements gramaticals. El 1899, i encara en àrea mallorquina, Bernat Batle Amengual publica una *Taula de ditxos, frases y refranys mallorquins*. Pel que fa a Menorca, la «Revista de Menorca», de Maó, ofereix sengles col·leccions de refranys: d'una banda, José Laporta presenta un recull de 154 refranys menorquins a l'article *Refranes menorquines*, i Francisco Camps Mercadal n'aplega 27 de menorquins amb la correspondència castellana, acompanyats de notes explicatives, en l'article *Refranes menorquines sobre Metereologia*. La Catalunya del Nord no queda enre en la recopilació de material fraseològic. Justí Prepatx, el 1880, publica un *Ramellet de*

2.2. L'ESTUDI DELS DIALECTES I LA CULTURA POPULAR

Al segle XIX sorgeix el sentiment romàntic, compartit per la Renaixença, que pretén connectar amb les arrels veritables del país. Aquesta connexió es realitza a través de la recuperació del patrimoni popular, mitjançant la recerca folklòrica, que es proposa, a través d'una exploració sistemàtica, conèixer la cultura popular com a reflex més proper de la llengua autòctona.

Un dels procediments per redescobrir la tradició folklòrica va ser l'aplec sistemàtic de cançons, poesies, textos de característiques diverses (glosats, sainets, goigs, refranys, endevinalles...) o rondalles. Aquesta tasca fou desenvolupada, a Mallorca, per Marià Aguiló i compartida, a través del seu mestreatge, per Tomàs Forteza i per Antoni M. Alcover. El vessant folklorista d'aquests personatges, especialment el del primer i el del darrer, ha estat examinat en treballs diversos.¹⁷ Aguiló recopilà també materials lexicogràfics¹⁸ i s'han conservat fragmentàriament citacions en relació amb l'estudi dels accents, de la formació del plural, de la formació del gènere, d'augmentatius i diminutius, de la conjugació verbal, de la sintaxi, especialment de la concordança i de la construcció de la frase (Casas Homs 1963-1968: 54). Aguiló desenvolupa també estudis ortogràfics —cal recordar que en aquest període l'ortografia, amb voluntat d'uniformar-la, està estretament vinculada a la gramàtica— i estudia els sons representats per les lletres, tot examinant-los segons la pronúncia de diverses comarques.

Si un Aguiló adolescent inicià la recopilació de rondalles (Massot 1980: 297) al voltant dels anys quaranta, el 1885, un jove Alcover va publicar les *Contarelles*, narracions en forma d'aplec de quadres de costums escrites per ell mateix i prologades per Tomàs Forteza, i el 1896 va aparèixer el primer volum de l'*Aplech de Rondalles Mallorquines d'En Jordi des Recó*, que arribarà en vida d'Alcover als dot-

---

proverbis, màximes, refrans y adagis catalans, que es complementa amb un recull de vint-i-quatre locucions comparatives en rossellonès, que el mateix autor es proposa d'afegir a la segona edició del *Ramellet*, intitulat «Comparaisons populaires les plus usitées dans le dialecte catalan-roussillonnais». Per tancar aquesta breu relació, la fraseologia del català central queda reflectida en els «Refrans, adagis, proverbis, aforismes, frases proverbiales», publicats el 1886 per Jaume Angel Saura, que s'inclouen en el *Novíssim diccionari manual de las llengües catalana-castellana*, 6a ed. (Barcelona: Llibreria d'Esteve Pujal), 477-552.

17. Pel que fa a Aguiló, vegeu CASAS HOMS (1963-1968) i MASSOT (1980, 1981, 1996, 1997); pel que fa a Alcover, vegeu MASSOT (1961, 1982) i GINARD BAUÇÀ (1982), entre d'altres.

18. Els materials lexicogràfics d'Aguiló foren editats per Pompeu Fabra i per Manuel de Montoliu i veieren la llum entre 1915 i 1934 en vuit volums: *Diccionari Aguiló* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans).

ze volums.¹⁹ Abans que es tanqui el segle, Alcover recull també les glosades presentades a la *Vetlada de Glosadors a les fires y festes de Manacor*, que va tenir lloc el 19 de setembre de 1897, i les que recità *L'amo'n Guillem Muntaner de la Torre*. Des de l'àmbit de la recopilació de material folklòric, Tomàs Forteza segueix les passes de Marià Aguiló, i, en mots d'Alcover (1898: 28), «ja es partit a replegar de la boca del poble cançons, paraules, frases, modismes, adagis; y al cap d'un parell d'anys hagué enviades a D. Marian devers vuyt mil cançons y milenars de papeletes pel futur diccionari».

A banda d'aquestes iniciatives individuals, que contribueixen al coneixement de la varietat mallorquina, a finals del segle XIX es desplega un altre mecanisme —l'excursionisme— que té la finalitat d'aplegar, d'una manera directa o indirecta, informació dialectal de diverses contrades catalanes. L'excursionisme, emparat per un sentiment patriòtic, aconsegueix una tasca dirigida a obtenir un coneixement total del país, a través de descripcions prou acurades que faciliten el descobriment del món geogràfic, històric, cultural i ideològic de Catalunya. A partir d'aquest món, desconegut en l'entorn urbà del moment, es pretén difondre la cultura popular.

Els nombrosos treballs que es publiquen en l'àmbit de l'associacionisme excursionista, com ara des de l'Associació d'Excursions Catalana o del Centre Excursionista de Catalunya, tenen la finalitat de penetrar en el folklore català i desenvolupen indirectament una tasca pedagògica que pretenia informar la gent de la seva pròpia història i del seu passat. Amb aquesta perspectiva, s'inicia l'estudi detallat de la vida tradicional, a partir de l'aplec de tradicions, creences, llegendes o mites. Els artífexs d'aquest recull eren persones interessades en el folklore, entre les quals hi havia tant juristes com lingüistes, polítics o músics. Aquest grup, però, no entenen el folklorisme com el desenvolupament d'una ciència,²⁰ sinó essencialment com una contribució a la qüestió catalanista. Hi ha, doncs, com a rerefons, una clara intenció patriòtica i l'afany de conèixer sistemàticament el país, la vida i els costums populars. Per adquirir aquests coneixements, els estudis se centren en comarques o en localitats. L'aproximació a aquests indrets suposa també la recollida de dades en el terreny dialectològic.

D'una banda, aquestes excursions propicien estudis del llenguatge des del punt de vista etnolingüístic, com ara el de Cels Gomis, *Meteorologia y agricultura populars ab gran nombre de confrontacions* (Barcelona, Llibreria de D. Àlvar Ver-

19. Pòstumament Francesc de B. Moll completà l'aplec fins a arribar als vint-i-quatre volums.

20. Paral·lelament, Aguiló, en relació amb la poesia popular, opta també per no aprofundir en el camp del folklore científic (MASSOT 1981: 316-320).

daguer, 1888), que examina, a través d'adagis, la meteoronímia catalana; també es troben informacions de tipus etnogràfic en l'article de 1883 escrit per Josep Nebot i Pérez, *Algunos datos para el estudio etnográfico de la provincia de Castellón* («Revista de Castellón», 1.ii.1883: 33-34). De l'altra, els diferents treballs sovint inclouen indicacions sobre les parles locals. Joaquim Riera y Bertran, el 1883, a *Costums de Catalunya. Una festa major de montanya* («La Renaixença», XIII, 281-288), incorpora en la narració un conjunt de precisions lèxiques i de pronúncia al parlar de Gósol. També s'observen trets dialectals en el treball de Josep Falp i Plana, de 1897, *Topografía médica de Solsona y distritos adyacentes (Clariana, Llobera, Riner, Navés, Pinell, Lladurs, Castellar, Olius)* (Barcelona, Tipografia de la Casa Provincial de la Caridad).

Inscrits en l'àrea del català oriental, diversos treballs reflecteixen la cultura popular i fan múltiples referències a la llengua. Es tracta d'estudis com el de Josep d'Argullol, *Costums del Plá de Bages* («L'Excursionista», 31.vii, 31.viii, 30.ix.1800, 465-472, 481-485, 498-500), una sèrie de conferències fetes a l'Associació d'Excursions Catalana i recollides, el 1880, en la revista «L'Excursionista». Ramon Arabia, per la seva banda, en el marc descriptiu d'una excursió a Banyoles, publica *Una digressió lingüística* («Anuari de la Associació d'Excursions Catalana», 368-384), on recopila paraules que donen una idea del llenguatge usual d'aquella àrea geogràfica. En aquests casos, es confegeixen també vocabularis o reculls lèxics, a partir de la consignació i de l'ordenació de les notes preses durant el viatge. Aquestes notes poden incloure també advertiments sobre fenòmens fonètics, com ara la pronúncia de vocals obertes i tancades. El recull lèxic d'Arabia, força detallat, comprèn substantius, adjectius, verbs, tant infinitius com formes flexionades, adverbis i interjeccions, i inclou també una síntesi dels fenòmens fonètics que tenen lloc en la llista de mots anterior.

Un altre exemple de recull lèxic l'ofereix Juan Bru Sanclement amb les *Variants de paraules catalanes recullides en una excursió al Priorat de Scala Dei* (152-160), incorporades a la *Miscelánea Folk-lòrica* d'Almirall *et al.* (Arabia, Bosch de la Trinxeria, Bru, Cortils y Vieta, Gomis, Maspons y Labrós, Roca y Cusi, Segura y Vidal de Valenciano; Barcelona, Arxiu de tradicions populars, 1887). L'objectiu general d'aquest treball és catalogar les variants del llenguatge del Priorat a partir de la recopilació de les paraules que presenten una diferència més notable amb les usades comunament a Barcelona, i establir-ne una comparació. El vocabulari aplega substantius, adjectius, pronoms i verbs.

Altres treballs recullen un conjunt d'informacions que expliciten usos, costums, llenguatge o topografia de diferents comarques. S'adeqüen a aquesta estructura els treballs d'Arturo Bofill y Poch, de 1888, *Nuria, Ribas y Alt Llobregat*

(1883-1884) («Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalanes», gener-juny, 46-146), i de Pelegrí Casades y Gramatxes, de 1897, *Lo Lluçanès. Excursions a dita comarca* (Barcelona, Tip. L'Avenç).

Pel que fa a la varietat tarragonina, Pau Teixidor y Tarrida, el 1895, publica unes *Breus notícies de Rodonyà y sa comarca* («Bolletí del Centre Excursionista de Catalunya», abril-juny, 85-107), on fa referències als parlars dels indrets visitats. Acompleix les mateixes característiques el treball de Francesch Nogué y Miguel, *Capsanes y sos encontorns* («Bolletí del Centre Excursionista de Catalunya», octubre-desembre, 197-211), publicat el 1895.

Pel que fa a les àrees dialectals de transició, a finals de segle XIX es publiquen dos treballs sobre el xipella: el primer, de Joan Segura, *Nota folklòrica de Sta. Coloma de Queralt / Lo llenguatge*, i la resposta que en fa Antoni Tallander, *Contestació a una nota folk-lòrica de Sta. Coloma de Queralt*, publicats ambdós a «La Creu del Montseny» el 28.v.1899: 123-124 i el 4.vi.1899, 136-137: respectivament.

Les exploracions folklòriques en l'àrea nord-occidental es concentren en els treballs següents: pel que fa a la comarca de la Noguera, Joseph Fiter é Inglés publica, el 1876, *Recorts d'una excursió per Urgell. Belcaire* («Memorias de l'Associació d'Excursions Científicas», 256-264), que inclou una llista de 17 termes propis de cada indret; Juan de Porcioles, ja a les acaballes del XIX, publica el llibre *Notes Folk-lòriques de la Vall d'Ager* (Barcelona, L'Avenç, 1899), que constitueix un aplec de treballs folklòrics que inclouen diversos vocabularis. Pel que fa al Baix Cinca, destaquen els diversos estudis del folklorista reusenc Cels Gomis: *La vall de Venasch* («Anuari de la Associació d'Excursions Catalana», II, 99-120), de 1882, que incorpora apunts d'onomàstica; *De la Vall de Venasch a Graus* («Butlletí de l'Associació Catalana d'Excursions», 89-110), de 1889; *Alguns noms topogràfics propis de Mequinensa, Fayó, Nonasp, Fabara y Maella, pobles que formen la frontera de la llengua catalana en la província de Saragossa* («Bolletí del Centre Excursionista de Catalunya», gener-març, 53-54), de 1892, on Gomis replegà nombrosos materials folklòrics i dialectals que procedeixen tant de l'Aragó catalanòfon com de la resta de l'Aragó; i, finalment, les *Follies particulars de Fraga, Mequinensa y Tortosa* («Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» 7, 112-115), de 1897.

Encara en l'àmbit nord-occidental, Francesch Carreras y Candi, el 1896, a *Excursió al Pallars 'Jussà' ó inferior y á Gerri 'de la Sal'* («Bolletí del Centre Excursionista de Catalunya», abril-juny, 96-119), inclou algunes paraules típiques del Jussà. D'altra banda, Josep Condó estudia el llenguatge de Gavasa (la Llitera) i en dóna una llista de mots en l'article *Gabassa*, publicat el 1896 al «Bolletí del Centre Excursionista de Catalunya» (juliol-setembre, 193-203). Ceferí Rocafort pu-

blica també en el mateix Bolletí, el 1899, l'*Excursió á la Pobla de Segur y sa comarca* (març, 66-77; abril, 89-96).

Pel que fa al ribagorçà, Arthur Bofill, el 1882, presenta una *Excursió als Pyreneus Centrals. Anada per Aragó, représ per lo Noguera Ribagorçana, Dias 12 de juliol á 28 de agost de 1881* («Anuari de la Associació d'Excursions Catalana», II, 3-98), on ofereix un conjunt de dades sobre costums, usos, llengua i topografia de la vall de l'Éssera, la vall d'Aran, la Noguera Ribagorçana i el Montsec.

Quant al rossellonès, el 1881, el treball de Jaume Massó i Torrents, *Una ascensió al Canigó* («Diari Català», 16.III.1881: 593-594), ofereix nombroses informacions sobre el català d'aquesta àrea. Carles Bosch de la Trinxeria recull una sèrie de tradicions —cançons, danses, contes, llegendes— del Rosselló a *Costums que es perden* («La Renaixensa (Revista)», 625-635, 641-655). Més endavant, el 1888, el mateix Bosch de la Trinxeria publica *La llengua catalana en lo Baix-Rosselló* («La Renaixensa (Revista)» 18, 233-236), un conjunt d'estudis lingüístics sobre el rossellonès.²¹ Reprodueix, a més, una poesia d'«Un tal» (Albert Saisset) de l'aplec *Cosas y otras*, escrita en català rossellonès, perquè el lector pugui fer-se una idea de l'ús del català en aquestes contrades. De final de segle destaquen dos treballs pròpiament folklòrics, desenvolupats també en l'àrea rossellonesa, que apleguen contes i llegendes: el d'Horace Chauvet, *Folk-lore Catalan. Légendes du Roussillon* (Perpignan, Imprimerie-Librairie de L'Indépendant, 1899), i el d'Esteve Casaponce,²² *Contes Vallespirencs replegats per En Mir y Nontoquis* (Perpinyà: Imprenta d'En Joseph Payret), que conté dotze rondalles.

En l'àmbit balear, J. M. Guardia publica, el 1885, a les pàgines de la «Revue des Deux Mondes», *Une excursion aux îles Baléares* (15.IX.1885, 426-454), on fa una sèrie de consideracions, des del punt de vista de les impressions d'un viatger, sobre les varietats dialectals de Barcelona, València, Mallorca, i també recull observacions sobre l'eivissenc.

Quant al tortosí, Ramon Arabia i Solanas publica dins la *Miscelánea Folk-lórica* d'Almirall et al. el *Vocabulario y Notas Folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ri-*

21. Aquests estudis el conviden a afirmar que la influència del francès ha fet que «en lo baix Rosselló, la llengua catalana absorvida per la francesa, s'ha tornat un patués (patois) barrejat de català, francès y provensal, qual influx se fa sentir en la pronunciació y ortografia: mes la construcció de la frase es ben catalana».

22. Hi ha certes imprecisions quant a la datació del llibre: finals de 1800 (Antonio PALAU, *Manual del librero hispano-americano*, Barcelona, 1948-1977), 1890 (catàleg de D. Gómez a «Rev. de Llibreria Antiquària» 3, 1982), 1907 (Teresa ROVIRA, dins *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, 1979, i Dolors SERRA I KIEL, *Bibliografia nord-catalana*, Barcelona, 1996, segons la GEC), 1912 (Catàleg núm. 31 de Llibreria Època de Barcelona, 1982). Segons Teresa Rovira, els contes sortiren a «La Croix des Pyrénées-Orientales» de Perpinyà des de 1895.

bera d'Ebro (161-182). Aquest treball consisteix en un aplec lèxic que inclou substantius, adjectius, pronoms i verbs, amb un incipient examen de la fonètica i de la morfologia (flexió parcial i partícules conjuntives).

A València, seguint la tradició d'aplegar materials folklòrics, el 1891 es publica un treball anònim, *Ensisám de totes les herbes, ó ensart de cansóns valensianes y castellanés, refranys, dichos ó sentensies, endevinalles, brindis, coloquis, cuentos, so-suíts, sermons sens Ave-María, anècdotes, chascarrills, modes de mascles y femelles y costums del temps d'abáns y del d'ara* (València, Imp. de Chusèp Canales Romà).

Malgrat els nombrosos treballs d'aquestes característiques, no existeix informació sobre la metodologia de recopilació de dades tant etnogràfiques com dialectals. Solament la *Miscelánea Folk-lòrica* d'Almirall *et al.* proposa un model d'interrogatori folklòric, que podria considerar-se un precedent llunyà del qüestionari etnograficodialectal. Amb tot, hi domina més l'afany d'estudi del que la vida rural té de popular i característic que d'aplec sistemàtic del lèxic. Amb aquest interrogatori es pretenia recollir informació toponímica («els noms que portan las partidas d'eix terme municipal»), notícies sobre el folklore (en forma de recopilació de costums populars), dades sobre literatura popular (a través de l'aplec de rondalles, cançons, proverbis, refranys, dites, corrandes, llegendes) i jocs infantils.

2.3. *Les primeres descripcions dialectals*

El panorama esbossat fins ara ha considerat l'existència d'estudis dialectals integrats en obres lexicogràfiques, gramaticals i ortogràfiques, d'una banda, i desenvolupats en el marc de la recerca folklòrica, de l'altra. Aquestes, però, no són les úniques aportacions catalanes a la dialectologia. No es pot negar que en el darrer terç del segle XIX es duen a terme descripcions dialectals més o menys sistemàtiques i de certa extensió, que se situen en especial en l'àmbit alguerès, rossellonès i aragonès. A la resta de Principat, la dialectologia es desenvolupa bàsicament, tret de les aportacions particulars de Milà i Fontanals i de Pompeu Fabra, en els tres àmbits lingüístics més generals indicats anteriorment.

Pel que fa a l'Alguer, per bé que l'interès per aquesta varietat sembla que sorgeix (cf. Català Roca 1961) arran de la descoberta que en féu l'arqueòleg i naturalista barceloní Francesc Martorell i Peña, el 1868, quan es proposava cercar les semblances i diferències entre els talaiots balears i els nuraghs sards, és cert que el 1864 l'arxiver Ignazio Pillito va donar les primeres notícies sobre l'alguerès quan va concórrer amb un treball en català sobre el Consolat de Mar als cinquens jocs florals. D'altra banda, del 1865 és el treball d'Auguste Boullier *L'ille de Sardaigne*

/ *Dialecte et chants populaires* (Paris, E. Dentu, Librairie - Éditeur Palais-Royal), on es fa una primera aproximació des del punt de vista folklòric als dialectes sards. Quatre anys més tard, el 1869, Milà i Fontanals, en l'article *La llengua catalana á Sardenya*, publicat a la revista «Lo Gay Saber» (2-v-1869: 225-227),²³ recu-pera les notícies sobre l'alguerès fornides per Francesc Martorell, per Josep Franck (professor al Gimnàs de l'Alguer i estudiós de diverses llengües) i per Ignazio Pillito. A partir d'aquests autors, Milà arriba a la conclusió que l'Alguer fou poblada per «Aragonesos y Tarraconesos», quan caigué sota el poder dels arago-nesos, idea que, com s'ha vist, reprenen Forteza i Rubió i Lluch.

Del 1886 són els estudis de Morosi, *L'odierno dialetto catalano di Alghero in Sardegna* (*Miscelanea di Filologia e Lingüística... in memoria di N. Caix Canello*, Fi-renza, 313-332), i de Guarnerio, *Il dialetto catalano d'Alghero* («Archivio Glotto-logico Italiano», 9, 261-364). El 1887 i el 1888 Eduard Toda publica, respectivament, *Poesia catalana en Serdenya* («La Il·lustració Catalana», 15.x.1887, 290-291; 15.I, 15/29.II, 15/31.III; 15/30.IV; 15/31.V; 15/31/VII.1888, 2-3 i 6, 34-35, 51 i 54-55, 71 i 74, 86-87, 98-100, 114-115 i 118, 130-131 i 134, 150-151, 202-203, 222-223) i *Un poble català d'Italia. L'Alguer*²⁴ (Barcelona, Imprempta La Renaixen-sa).²⁵ Toda, que arribà a l'Alguer el 1886, després de ser nomenat cònsol de Càller, mostra en els seus treballs, a més del panorama històric, les característiques de l'alguerès a partir de la lectura de diverses cançons infantils, cantilenes de jocs, re-franys i pregàries de la família, fa precisions lèxiques i recull modismes.²⁶ El 1888, Cayetano Cornet y Mas, a *Las colonias catalanas en Cerdeña. Estado actual del len-guaje catalan en la isla de Cerdeña* («Botlletí de la Societat Arqueològica Lul·li-ana», 10.III.1888, 223-226), fa un resum de les conferències d'Eduard Toda sobre les influències del català a Sardenya i de l'estat actual del català en aquesta illa.²⁷ Emmarcat en un altre àmbit d'estudi, del 1899 està datat el manuscrit correspon-ent a la *Grammatica del dialetto moderno d'Alghero* de Joan Pais i Melis.

Quant a la Catalunya del Nord, tot i que Pop (1950) esmenta Julià Bernat

23. Inclòs també a *Obras Completas*, III, 545-556,

24. Traducció catalana a cura de R. Caria, Sàsser: Gallizzi, 1981.

25. Hi ha notícia de la publicació d'aquest volum a «La Il·lustració Catalana», 29.II.1888, 62-63.

26. Vegeu també l'article anònim *Conferència «Sobre las colonias catalanas» donada en los salons de la «Liga de Catalunya» per Don Eduard Toda*.

27. El mateix Cornet y Mas repren el tema, el 1895, a *Les colonias catalanes en Sardenya. Estat ac-tual de la llengua catalana en Pilla de Sardenya* («Diari de Mataró y la Comarca» (Mataró), 23/30.IX.1895. «La Veu de Catalunya», 29.IX.1895, 475). D'altra banda, el 1889, Jaume Collell aporta altres notícies complementàries sobre l'Alguer a *Recorts catalans de Sardenya. Informació é inventari del santuari de nostra senyora de Bonayre en 1592*, publicat a la «Revista Catalana» (gener, febrer, març 1889: 27-31, 62-66, 124-129).

Alart com a artífex d'una filologia catalana que presenta certs vincles amb la dialectologia, la realitat és que Alart abordà la varietat rossellonesa especialment des d'un punt de vista històric. D'aquest autor cal destacar dos treballs de caràcter descriptiu, d'una banda, *Le Son catalan «ny»* («Revue des Langues Romanes», 7, 446-451, 1875), on estudia, des del punt de vista de la fonètica històrica, la nasal palatal en rossellonès i la seva possible reducció a la semivocal [j]; de l'altra, *Études historiques sur quelques particularités de la langue catalane* («Revue des Langues Romanes», 12, 109-132, 1877), on examina la diftongació de la segona persona del plural dels verbs, des de la perspectiva històrica, i la formació, entre d'altres, dels diftongs *áu, éu, íu, óu* en català.

Com a prolegomen dels estudis dialectals de caràcter sistemàtic relacionats amb el rossellonès, cal citar els treballs de Raymond Izern, *Essai sur le dialecte roman des Pyrénées-orientales*, presentat, el 1837, en forma de comunicació, a la Société Philomatique de Perpinyà,²⁸ i la *Dissertation historique et critique sur le dialecte roman-roussillonnais, contenant un vocabulaire de ce langage*, que no es va arribar a publicar.²⁹ De 1840 és l'estudi de J. F. Schnakenburg, *Tableau synoptique et comparatif des idiomes populaires ou patois de la France*,³⁰ treball que conté notes sobre la literatura dels dialectes, la seva divisió territorial i indicacions generals i comparatives sobre les seves articulacions i formes gramaticals.

A les acaballes dels anys setanta, concretament el 1879, Achille Luchaire estudià les variants del català del Rosselló i de la Cerdanya, tot remarcant les diferències entre Tuïr, el Vallespir, el Conflent i la Cerdanya, a «Les patois catalans du Roussillon et de Cerdagne», inclòs en el llibre *Études sur les idiomes Pyrénéens de la Région Française* (París, Maisonneuve et Cie, Éditeurs).³¹ Altres referències a la llengua, a l'etimologia dels topònims i a fraseologia es poden trobar, també el 1879, a la *Guide Historique et Pittoresque dans le Département des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà, Librairie L'Independent) de Pierre Vidal. Dos anys més tard, el mateix Vidal, a la *Collection des Guides-Vidal pour la Région des Pyrénées Orientales (Espagne et France) I. Guide du Tourisme. A Vernet et dans les Vallées du Canigou* (Perpinyà, Typographie et Lithographie de Ch. Latrobe, 1881), explica algunes expressions particulars dels habitants dels Pirineus orientals.³² Des del punt

28. Comunicació presentada el dia 18.1.1837 a la Société Philomatique de Perpinyà. Cf. «Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales» 93 (1985): 247.

29. Vegeu PÉROTIN (1984: 90).

30. Milà i Fontanals recull el 18-VII-1857, en les pàgines del «Diario de Barcelona» el *Cuadro sinóptico de los dialectos de Francia, por J. F. Schakenburg* (5875-5877).

31. Reedició facsímil (Ginebra, Slatkine Reprints, 1973).

32. Altres treballs no exclusivament dialectals fan diverses referències a la llengua; és el cas de l'o-

de vista de l'establiment de fronteres dialectals, cal destacar el treball d'Hovelacque, *Limite du catalan et du languedocien* («Revue Mensuelle de l'École d'Anthropologie de Paris», 15-v-1891).

Pel que fa a l'Aragó, cal consignar les primeres observacions dialectals que es troben en l'obra de Pascual Madoz, *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (Madrid, 16 vol., 1845-1850). A la pàgina 128 del primer volum, Madoz, amb certes imprecisions, dóna notícia del parlar d'Aiguaviva.

En un àmbit estrictament dialectal, i emmarcades de ple en l'estudi científic del català a l'Aragó que s'inicia a les darreries del segle XIX, són indiscutibles les aportacions de Joaquim Costa, el primer estudiós que sistematitza les diverses reflexions sobre les fronteres lingüístiques en aquesta àrea a través d'una sèrie d'articles, publicats el 1878 i el 1879 sota el nom de *Los dialectos de transición en general y los celtíberos en particular* al «Boletín de la Institución Libre de Enseñanza» (3, p. 2-3, 18-19, 33-35, 41-42),³³ en què defensa l'hibridisme de los «actuales dialectos fronterizos o de transición entre el catalán y el castellano-aragonés que aparecen disseminados, según cierta ley, por la comarca de Ribagorza» —cf. Moret (1894). Des d'un punt de vista terminològic, la dialectologia és deutora de Costa en relació amb el terme *isoglossa*,³⁴ entès, adoptant un sentit molt proper a l'actual, com a «líneas que unen los lugares donde se habla un mismo idioma o un mismo dialecto de transición». El mateix Costa influí en Alfred Morel-Fatio perquè estudiés sistemàticament els parlars romànics del nord d'Aragó. Jean Josep Saroïhandy, seguint els consells del romanista francès, recorregué en diverses tongades, des de 1896, la regió pirenaica de parla aragonesa. Els resultats dels seus estudis es materialitzaren en la *Mission de M. Saroïhandy en Espagne (Le dialecte de Graus)*.³⁵

Els treballs de l'escriptor i periodista Braulio Foz i del jurista i escriptor Joaquín Manuel de Moner y de Siscar també aporten notícies i observacions de tipus dialectal. D'una banda, Foz publicà a la «Revista de Catalunya» l'article *De la lengua catalana* («Revista de Catalunya», II, 401-407), on parla de la llengua de la Llitera, que anomena *lemosina*.³⁶ De l'altra, Moner, a través de diversos tre-

bra de Jean-Auguste Brutails, publicada el 1891, *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au Moyen Age*.

33. Reproduït a E. FERNÁNDEZ, *Estudios sobre Joaquín Costa* (Saragossa, Universitat, 1989), 387-400.

34. Vegeu GUTIÉRREZ CUADRADO (1982).

35. Cf. *Mission de M. Saroïhandy en Espagne*, «Annuaire de l'École pratique des Hautes Études», París (1901), 106-118.

36. Vegeu MORET (1994: 226) pel que fa a la curiosa confusió entre literari i literano.

balls, reconeix que la llengua de la Ribagorça és bàsicament la catalana —o *llemosina*, segons els seus mots—, i dona a conèixer, en l'estudi del 1868, *Condado de Rivagorza. Dialecto de Fonz y otros* («La Montaña de Montserrat», 22.III (2), 5.IV (2), 14/21.V (3), 21.VI (2-3), 2.VII (3)), certes característiques de la parla local i dels castellanismes que han substituït termes catalans. Altres treballs de tipus històric del mateix autor —*Historia de la villa ciudad de Tamarite, desde tiempos remotos a nuestros dias* (Rivagorza-Fonz, Establecimiento literario, piadoso y tipográfico de Cervuna, 1876), *Historia de Rivagorza, desde su origen hasta nuestros dias* (Rivagorza-Fonz, Establecimiento tipográfico de Moner, 5 vol., 1878-1880) i *Biblioteca de Escritores Ribagorzanos* (Zaragoza, Tip. de Comas, Hermanos, Coso)— constitueixen aportacions notables a l'estudi de la llengua d'aquesta zona.

Al Principat de finals de segle destaquen especialment les contribucions dialectals de Manuel Milà i Fontanals i de Pompeu Fabra. Deixant de banda la seva vàlua indiscutible en diversos àmbits de la filologia i de la romanística, són destacables els treballs dialectològics i de descripció de la llengua de Milà i Fontanals i la seva proposta en relació amb la divisió dialectal del català (Milà 1861: 462), segons la qual la «parte occidental-meridional» comprèn les províncies de Lleida, part de la de Tarragona i València, i la «parte oriental» comprèn les províncies de Girona i de Barcelona i la de Tarragona fins al Priorat exclusivament, i dona també exemples del mallorquí. Aquesta partió es basa en un procés de reducció vocàlica; és a dir, en la diferenciació en el grau d'obertura de les vocals 'a' i 'e' (Milà 1861: 461) i la seva proposta de divisió dialectal. El criteri de divisió es fonamenta en una llei de substitució de vocals àtones: la substitució de 'a' a 'e' i la de 'u' a 'o' en totes les síl·labes no accentuades. A més, *De los trovadores en España. Estudio de lengua y poesía provenzal* inclou un estudi sobre la «Variedad catalana de la lengua d'oc», on examina els orígens i formació de les llengües romàniques.

Aquestes qüestions són recollides en altres treballs, com ara *Estudios de lengua catalana*, on Milà proposa una divisió del català en tres dialectes. D'altra banda, en relació amb les descripcions dialectals, al fons Milà i Fontanals de Santander hi ha notes sobre el baleàric i nombroses observacions sobre el valencià (incloses les terres de l'Ebre), el central i el nord-occidental («oriental» i «lleidatà» per a Milà) i rossellonès. Altres observacions dialectals es troben en treballs com ara *Catalano letterario // Catalano orientale* (dins *I parlari italiani in certaldo alla festa del V centenario di messer Giovanni Boccaccio. Omaggio di Giovanni Pantani*. Livorno, Francesco Vigo, 1875: 712-713 i 713-714), *Phonétique catalane ce* («Revue des Langues Romanes», X, 146-147, 1876), estudi específic dedicat a les pro-

núncies balears de les 'e', extretes parcialment del *Diccionari* de Figuera,³⁷ o *Mélanges de langue catalane* («Revue des Langues Romanes», XI, 1877, 224-229), que aplega estudis diversos de fonètica i morfologia (bàsicament de tipus històric), com ara, del diftong 'ue', de l'article derivat d'«ipse», de la terminació de 1a persona del plural, del comportament de la -r de l'infinitiu en alguns dialectes, dels canvis s = r, r = s, del tipus *sospresa*, *fantarma*, de l'ortografia -as dels plurals o de la substantivació d'alguns verbs.

Pel que fa a l'estudi del català central, cal destacar l'anàlisi de l'estructura fonològica que Pompeu Fabra presenta a *Étude de phonologie catalane* (catalan oriental) («Revue Hispanique», IV, 5-30 (gener 1897) i 347, *Corrigenda*), el 1897, lligada a la problemàtica de la plasmació ortogràfica dels sons. A més de descriure el comportament sistemàtic dels sons, Fabra formula les principals regles fonològiques i les il·lustra amb exemples. Es tracta d'un estudi fonològic de caràcter sincrònic, pioner en un moment en què es desenvolupaven estudis sobre fonètica històrica o sobre fonètica descriptiva sense aplicar-hi una metodologia científica estricta. Aquest estudi també fa una referència directa a la variació lingüística, tant de tipus geogràfic com social. Uns anys abans, el 1892, Fabra havia publicat a les pàgines de l'«Avenç» (p. 59) un estudi breu, *La vocal neutra davant n y s final*.

El balear, en aquest període, compta amb pocs estudis de caràcter específic. De 1883 és el *Rapport sur une mission philologique à Majorque* («Bibliothèque de l'École des Chartes» (París), XLIII, 474-497,³⁸ també d'Alfred Morel-Fatio, on es manifesta, a partir de l'estudi dels documents literaris i històrics que es conserven en els arxius de les biblioteques de Catalunya, València i Balears, un interès considerable per la llengua parlada. El 1892, J. Ferrer i Parpal publica *Es dielècte menurquí* («Es Menurquí» (Maó), novembre 1892), amb l'objectiu de fixar ortogràficament aquesta varietat.

Al País Valencià, a més d'un altre *Rapport à M. le Ministre de l'Instruction Publique sur une mission philologique à Valence* (Bibliothèque de l'École des Chartes (París), XLV (1884), 615-654; XLVI (1885), 108-137), publicat per Morel-Fatio entre el 1884 i el 1885, destaquen diverses obres que, vinculant encara la varietat valenciana amb el llemosí, pretenen determinar-ne els límits i indicar les característiques principals dels subdialectes. Així, pel que fa a la varietat de Castelló, Jusep Nebot Pérez publica, el 1883, les *Notas filológicas de la Plana* («Revista de

37. Pere Antoni FIGUERA, *Diccionari mallorquí-castellà* (Imp. i Llibreria d'Esteve Trias, Palma de Mallorca, 1840).

38. *Memoria dirigida al Ministro de Instrucción Pública sobre una misión filológica a Mallorca. Traducida por Joaquín Fiol y Bauzá* (Palma, Imprenta de Bartolomé Rotger, 1883).

Castellón», 3),³⁹ la finalitat de les quals és analitzar la llengua d'aquesta comarca des de les perspectives fonètica i ortogràfica (tot mostrant la relació entre la grafia i el so). Nebot distingeix entre les consonants que es pronuncien a la Plana i, en canvi, no es pronuncien en castellà. Planteja, a més, les principals diferències de tipus fonètic que caracteritzen algunes de les localitats d'aquesta àrea (Castelló, Borriana, Nules, Vila-real, Almassora) i esbossa les característiques pròpies —bàsicament de tipus morfològic— de la llengua de la Plana enfront de la resta de València. El mateix Nebot publica, el 1884, *Apuntes para el estudio de la lengua valenciana* («Revista de Castellón», 1.x.1884, 234-235) i, el 1899, l'article *Algo sobre fonología valenciana* («Almanaque Las Provincias» (V.), 197-202).

Finalment, quant a l'alcantí, Mariano Cubí i Soler, el 1849, en l'article *Frenología* («La Antorcha», 20-x-1849, 465-467), fa referència a l'element balear en aquest dialecte,⁴⁰ que es manifesta en les terminacions verbals, en el lèxic i en aspectes fonètics, i alludeix també la varietat de Tàrbena, tot indicant «que se habla mallorquín puro».

3. CONCLUSIONS

Aquest recorregut prou complet, però no totalment exhaustiu, pels treballs dialectals desenvolupats durant el segle XIX ha mostrat que els materials resultants són heterogenis i de valües diverses. Tots manifesten un interès remarcable per la variació lingüística, alguns incorporen aplecs de dades i d'altres ofereixen propostes de divisió dialectal. El balanç d'aquesta recerca indica, però, que una part de treballs que prenen en consideració poc o molt la variació dialectal estan encoberts darrere obres dedicades a altres disciplines lingüístiques, com ara la lexicografia, l'ortografia o la gramàtica; es tracta, doncs, de treballs no dialectals que inclouen referències dialectals. Hi ha també estudis monogràfics de naturalesa descriptiva i sobretot treballs que manifesten un clar interès per la cultura popular i per l'aplec de materials folklòrics.

Amb tot, els materials examinats evidencien que no es compleixen, en el domini lingüístic català, dos dels objectius que, emmarcats en l'àmbit de la geolin-

39. Reproduït a «Revista de València», T. III, 82-87.

40. Són interessants les seves observacions: «El alicantino es un valenciano o catalan modificado en gran manera por los dialectos baleares [...] sus artículos son, sobre todo el plural, menorquines o mallorquines i no valencianos» i ho exemplifica: «València i Barcelona 'els vius', Alicante, Palma de Mallorca i Mahón 'as vius'».

güística, s'havien desenvolupat en alguns països europeus: es tracta, d'una banda, de la realització de monografies dialectals, enteses no només com una descripció de les característiques d'una varietat determinada, sinó com l'anàlisi completa d'un aspecte lingüístic d'aquest parlar, malgrat que segons la primera accepció es podrien incloure —amb matisos— les diverses manifestacions de cultura popular: els reculls de refranys, de paremiologia o els aplecs d'usos i costums. De l'altra, cal fer referència a l'absència de representacions cartogràfiques de materials homogenis, en forma d'atles, que no s'efectuaren fins ben entrat el segle xx.

Els treballs dialectals a Catalunya, durant el període estudiat, condueixen, als inicis del segle xx, als primers estudis vinculats amb la geolingüística, de caràcter encara plenament historicista. Amb un retard evident, caldrà esperar que Antoni M. Alcover —considerat, amb encert, per Meyer-Lübke,⁴¹ el 1926, el fundador de la dialectologia a Catalunya— publiqui la *Lletra de convit* el 1901 i que iniciï l'estudi sistemàtic dels dialectes a partir de les anomenades *eixides filològiques*, les primeres de les quals es remunten, de fet, al 1900, perquè els estudis dialectals a Catalunya adquireixin un cert rigor científic. Amb tot, bo i ser conscients d'aquest retard en relació amb altres països europeus, no es pot negar que l'estudi de la variació lingüística va despertar un interès notable a Catalunya. La classificació i la sistematització d'iniciatives que presenta aquest treball n'és una mostra prou eloqüent. Resta, però, per arrodonir aquest panorama, analitzar amb més profunditat cadascuna de les diverses i plurifacètiques aportacions a la disciplina dialectològica que s'han consignat, per poder determinar l'abast dels precedents —bé que sigui a nivell d'aproximació— d'aquesta disciplina que engloba, en termes de variació geogràfica, tots els àmbits d'estudi de la lingüística i de la filologia.

MARIA PILAR PEREA
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, Antoni M. (1898): *A la bona memoria d'en Tomás Forteza, mestre en gay saber, eminent filolech y benemerit de la llengua catalana, mort die XXI de maig de l'any del Senyor M.DCCC.XVIII*. Palma, Estampa de Sanjuan, Germans.
- (1915): *Pertret per una Bibliografia Filològica de la Llengua Catalana del temps més antic fins*

41. Vegeu «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana», XIV, 118-119.

- a 31 de desembre de 1914*, apèndix del tom VIII del BDLC. Ciutat de Mallorca: Estampa Amengual i Muntaner.
- ALPERA, Lluís (1991): *Actituds lingüístiques dels lexicògrafs valencians del segle XIX*, «Caplletra», 11, 51-68.
- BADIA i MARGARIT, A. M. (1987): *De la dialectologia historicista a la dialectologia sociolingüística*, «Lletres Asturianes», 26, 7-21.
- CASAS HOMS, Josep (1963-1968): *Un predecessor de Pompeu Fabra*, «Estudis Romànics», XII, 51-63.
- (1967-1968): *El mestratge de Marian Aguiló*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras», XXXII, 139-187.
- CATALÀ i ROCA, P. (1957): *Invitació a l'Alguer actual*. Palma de Mallorca, Moll.
- (1961): «Vers el retrobament. Assaig d'interpretació històrica», dins *Retrobament de l'Alguer*, número extraordinari de «Tramontane», 5-32.
- CHINER GIMENO, J. J. (1995): *Qüestions filològiques i literàries en un epistolari de Pasqual Boronat i Barrachina amb A. Rubió i Lluch, Roc Chabàs i M. Menéndez y Pelayo*, dins *Miscel·lània Germà Colón*, IV. «Estudis de llengua i literatura catalanes» 31. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 181-195.
- COLÓN, Germà & Amadeu-J. SOBERANAS (1985): *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- GINARD BAUÇA, Rafel (1982): *Mn. Antoni M. Alcover, folklorista*, «Affar», 187-199.
- GULSOY, Joseph (1979): *L'obra filològica de Julià Bernat Alart*, a *Miscel·lània Aramon i Serra*, I, 243-253.
- GUTIÉRREZ CUADRADO, Juan (1982): *Joaquín Costa y la dialectología Hispánica*, «Senara», IV, 27-57.
- MARCEI i SALOM, Pere & Joan SOLÀ (1998): *Història de la lingüística catalana 1775-1900: Repertori crític*. Vic, Eumo Editorial / Universitat de Girona / Universitat de Vic.
- MASSOT i MUNTANER, Josep (1968): *Mossèn Alcover i la nostra cultura popular*, «Lluc», setembre 1968, 9-12.
- (1973 [1974]): *La societat d'Amics del País, Jaume Pujol i el català de Mallorca*, a *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, 261-275 (reeditat a *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985², 117-136).
- (1980): *Marià Aguiló, col·lector de cançons populars*, dins *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 287-234.
- (1981): *Marià Aguiló i la poesia popular*, dins *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, II. «Estudis de llengua i literatura catalanes», 2. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 307-332.
- (1982): *Antoni M. Alcover i les rondalles*, «Lluc» (setembre-octubre 1982), 12-14 (reeditat a *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, 77-111).
- (1985²): *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1993): *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*. Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 38-47.

- (1996): *Marià Aguiló, precursor d'Antoni M. Alcover*, «Lluc», gener-febrer, 1996: 26-28.
- (1997): *Marià Aguiló i la descoberta de la poesia popular*, «Randa», 40, 51-70.
- MILÀ Y FONTANALS, Manuel (1861): *De los trovadores en España. Estudio de lengua y poesía provenzal*. Barcelona, Librería de Joaquín Verdagué, 1861 (reedició a cura de C. Martínez & F. R. Manrique. Barcelona, CSIC, 1966).
- MORET, Hèctor (1994): *Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon*, a *Miscel·lània Germà Colón 2*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, 223-239.
- PARIS, Gaston (1888): *Les parlars de France*, «Revue des Patois Gallo-Romans», 2.
- PÉROTIN, Yves (1984): *Langue et culture catalanes dans la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales*, «Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales», 92, 89-106.
- PETTYT, K. M. (1980): *The study of the dialect*. London: André Deutsch.
- POP, Sever (1950): *La Dialectologie: aperçu historique et méthodes d'enquêtes*, Louvain, Chez l'Auteur (2 vol.).
- RAFANELL, August (1991): *El llemosinisme valencià a la darrerria del segle XIX*, «Caplletra», 11, 35-50.
- RASICO, Philip D. (1991): *Pompeu Fabra i els orígens de la fonologia catalana*, a *Homenatge a Josep Roca-Pons*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 231-242.
- RICO, Albert & Joan SOLÀ (1991): *Katalanisch: Grammatikographie und Lexikografie*: b) *Lexikografie*, dins *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL) V, 2, Okzitanisch, Katalanisch*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- RICO, Albert & Joan SOLÀ (1995): *Gramàtica i lexicografia catalanes: Síntesi històrica*. València, Universitat de València.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona, Empúries.
- SERRA I KIEL, Dolors (1996): *Bibliografia nord-catalana*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLÀ, Joan (1991): *Katalanisch: Grammatikographie und Lexikografie*: a) *Grammatikographie*, dins *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL) V, 2, Okzitanisch, Katalanisch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- VENY, Joan (1992): *Fronteras y áreas dialectales*, dins *Actas del Congreso Internacional de Dialectología* (Bilbao), «Iker», 7, 197-245.